

MUSIQA VA NUTQ SINTEZI: FORTEPIANO ASOSIDA 6–7 YOSHLI BOLALARDA NUTQIY RIVOJLANISH STRATEGIYALARI

Muallif: Rayimova Maftuna Fayzullo qizi¹

Affiliyatsiya: Xalqaro Norduk universiteti magistranti¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17325741>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada fortepiano darslari asosida 6–7 yoshli nutqida nuqsoni bor bolalarning nutqiy rivojlanishini ta’minlash strategiyalari tahlil qilingan. Musiqa va nutq sintezi psixolingvistika asosda yoritilib, fortepiano yordamida ritmni sezish, nutqiy nafasni shakllantirish, artikulyatsion apparatni faollashtirish va fonematik eshituvni rivojlantirishning samarali usullari taklif etilgan. Tadqiqotda kuzatish, eksperimental metodlar va musiqiy ritm terapiyasi qoʻllanildi. Natijalar shuni koʻrsatadiki, fortepiano darslarida nutqiy mashqlar uygʻunligi bolalarda fonematik eshituvning 35–40 % ga oshishiga, soʻz boyligi va nutqning ravonligiga sezilarli taʼsir koʻrsatdi. Maqolaa logopedlar, musiqa oʻqituvchilari va maktabgacha taʼlim mutaxassislari uchun amaliy ahamiyatga ega boʻlgan innovatsion metodik yondashuvni taklif etadi.

Kalit soʻzlar: musiqa va nutq sintezi, fortepiano, nutqiy rivojlanish, logoritmik mashqlar, fonematik eshituv, 6–7 yoshli bolalar.

Bugungi kunda nutqida nuqsoni bor bolalarning nutqiy rivojlanishi masalasi logopedik va psixologik-pedagogik tadqiqotlarning dolzarb yoʻnalishlaridan biridir. Nutq va musiqa inson miyasida bir-biriga yaqin neyron tizimlar orqali boshqariladi, shu sababli musiqiy mashgʻulotlar, ayniqsa fortepiano ijrosi, bolalarda nutqiy jarayonlarni ragʻbatlantirishda muhim vosita sifatida qaraladi.

Fortepiano – bu nafaqat musiqa asbobi, baalki ritm, ohang, intonatsiya va diqqatni rivojlantiruvchi koʻp qirrali taʼlim vositasi. Ushbu maqola 6–7 yoshli nutqida nuqsoni bor bolalar uchun musiqiy va nutqiy mashgʻulotlarni uygʻunlashtirishning ilmiy asoslangan strategiyalarini yoritishga qaratilgan.

Maqola maqsadi — fortepiano darslarida logoritmik mashqlar, musiqiy ritm terapiyasi va nutqiy topshiriqlarni uygʻunlashtirib, bolalarda nutqiy nafas, fonematik eshituv, tovush talaffuzi va soʻz boyligini rivojlantirishning samarali usullarini ishlab chiqish.

Fonematik eshituv (fonemik/phonemic awareness) — soʻzdagi tovushlarni, ularning farqini aniqlash va manipulyatsiya qila olish qobiliyati — til oʻrganish va oʻqish-yozishni oʻrganish uchun poydevor hisoblanadi. Musiqa, xususan instrument mashgʻulotlari (fortepiano), bolalarning tovushlarni sezish, ohang, ritm va temporal koordinatsiyani rivojlantirish orqali fonematik eshituvga ijobiy taʼsir koʻrsatishi mumkinligi haqidagi tadqiqotlar soni ortmoqda.

Nazariy asoslar

Auditiv diskriminatsiya va pitch sezgirligi: Piano mashgʻulotlari nutq tovushlaridagi nozik pitch/oʻtish farqlarini ajrata olishni yaxshilashi mumkin — bu

xususan konsonant va tonal farqlarga sezgirlikni oshiradi. Bu fikr MIT va PNASda e'lon qilingan tadqiqotlar bilan ham qo'llab-quvvatlangan (kindergarter uchun piano darslari pitchni ajrata olishni oshiradi va so'zlarni farqlashga yordam beradi).

Temporal aniqlik va ritm: Precise Auditory Timing Hypothesis (PATH) bo'yicha, nutq va ritmli musiqiy entrainment bir xil temporal asabiy mexanizmlarga tayanadi — shu sababli ritm mashqlari fonologik sezgirlikni kuchaytirishi mumkin.

OPERA hipotezasi va neyrobiologik moslashuv: Musiqaning takrorlanuvchi, aniq talab qiluvchi funksiyalari (masalan pitch, vaqt) asab tizimlarini qattiq mashq qilinishiga olib keladi, bu esa nutqga oid protsesslarda ham o'z aksini topadi. Shu asosda musiqiy ta'lim fonologik va fonematik ishlov berishlarda samarali ta'sir ko'rsatadi.

Empirik tadqiqotlar — asosiy natijalar

4–6 yoshli bolalarda piano darslari besh–olti oy davomida pitch sezgirligini oshirib, so'zlarni farqlash (consonant discrimination) qobiliyatini yaxshilagan. Umumiy kognitiv ko'rsatkichlarga (IQ, ish xotirasi) o'tkazilgan ta'sir cheklangan. Musiqa dasturlarining fonologik ongga ijobiy ta'siri haqida eksperimental dalillar mavjud: musiqiy faoliyat bilan shug'ullangan bog'cha bolalarida fonologik va boshlang'ich o'qish ko'nikmalari yaxshilangan.

So'nggi tahlil va sharhlarda (systematic reviews) musiqiy treningning fonologik ong va o'qish rivojiga ijobiy tasiri haqida ko'p guvohlik bor, ammo natijalar metodologik jihatdan farqlidir va o'quv rejasi xususiyatlari, yosh va trening davomiyligi muhim moderator hisoblanadi.

Neyrobiologik mexanizmlar (qisqacha)

Musiqiy mashqlar (pitch, interval, ritm) temporal va spektro-frequential (spectro-temporal) signallarni qayta ishlashni takomillashtiradi; bu esa fonemlar (ayniqsa konsonantlar) ajralishini yaxshilaydi.

Musiqiy trening neyron sinapslarning kuchayishi, asosan audito6-motor tarmoqlarda va temporal sohalarida plastiklikni rag'batlantiradi, bu nutq protsesslariga o'tadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, musiqa va nutqning sintezi asosidagi yondashuv logopedik mashg'ulotlarga nisbatan ko'proq motivatsiya uyg'otadi va bolalarning emotsional-ixtiyoriy sohasiga ijobiy ta'sir qiladi. Fortepiano orqali ritmik va ohangdor mashqlar bajarish bolalarda nafas va artikulyatsion apparatni tabiiy va quvnoq shaklda mashq qilish imkonini yaratadi.

Mazkur yondashuv shuningdek bolalarda musiqiy eshituv, koordinatsiya va diqqatni rivojlantiradi. Shu bilan birga, mashg'ulotlarning ijodiy va o'yin shaklida tashkil etilishi ularning nutqiy faolligini oshirib, kommunikativ kompetensiyani mustahkamlaydi.

Fortepiano asosidagi musiqiy-nutqiy mashg'ulotlar 6–7 yoshli nutqida nuqsoni bor bolalarning nutqiy rivojlanishida samarali usul hisoblanadi. U fonematik eshituvni rivojlantirish, artikulyatsiyani yaxshilash, nafasni to'g'ri boshqarish va so'z boyligini kengaytirishda muhim vosita sifatida tavsiya etiladi. Mazkur strategiyani logopedik amaliyotga joriy qilish bolalarda nutqiy va emotsional rivojlanishni kompleks tarzda ta'minlaydi.

Musiqiy ritm va artikulyatsiya mashqlari qanday qilib bir-birini to'ldirishi, hamda fortepiano (klaviatura) vositasida nutqiy nafas (breath support) va intonatsiya (prosody) ko'nikmalarini tizimli shakllantirish bo'yicha nazariy asoslar, neyrobiologik mexanizmlar, empirik dalillar va amaliy mashq-dars rejalarini batafsil ko'rsatishdir.

Nutqdagi prosodika — ohang (intonatsiya), urg'u va ritm yig'indisi bo'lib, musiqa elementlari bilan ko'p jihatdan umumiy xususiyatlarga ega. Musiqa va nutq prosodikasining o'xshashligi va ular o'rtasidagi o'zaro o'tkazuvchanlik ilmiy tadqiqotlarda tasdiqlangan.

Ritmli entrainment (tashqi ritmga sinxronlashish) nutq tezligi, urg'u va pauza strukturasida ta'sir o'tkazadi; shuning uchun ritmga asoslangan mashqlar nutq ritmini va artikulyator-nafas koordinatsiyasini yaxshilashga yordam beradi.

Musiqiy mashqlar (pitch, ritm, metrum va dinamikani o'rganish) temporal va spektro-temporal signallarni qayta ishlash tizimini mustahkamlaydi — bu fonologik diskriminatsiya, talaffuz aniqligi va intonatsiyani anglashga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Neyrobiologik mexanizmlar — nima uchun musiqa yordam beradi?

Musiqiy ritm va nutq ritmi (temporal strukturasida) bir xil yoki kesishgan asabiy tarmoqlarga murojaat qiladi: temporal korteks, motor-planlash maydonlari va audito-motor bog'lanishlar. Shu orqali ritmli mashqlar nafas va artikulyatorlarni vaqt jihatdan muvofiqlashtirishni o'rgatadi.

Melodiy (intonatsion) mashqlar esa tonal va pitch qayta ishlashni rag'batlantiradi, bu nutqning melodik qirralarini, savol-gap intonatsiyasini va hissiy-intonatsion farqlashni yaxshilaydi (masalan, savol va bayon farqi).

Xulosa qilib aytganda, fortepiano asosidagi logoritmik mashqlar tizimi maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Bu usullar bir vaqtning o'zida bola nutq apparatini mustahkamlaydi, lug'at boyligini kengaytiradi, fonematik eshituvni rivojlantiradi, nutqiy nafas va intonatsiyani shakllantiradi. Forteplano jo'rligida kuylash va ritmik mashqlar bajarish jarayonida bola musiqiy ritmni his qilishni, tovushlarni farqlashni, so'zlarni bir maromda talaffuz qilishni o'rganadi.

Qisqa musiqiy-topishmoqlar bolaning mantiqiy fikrlashini va assotsiativ xotirasini faollashtirib, yangi so'zlarning faol nutqqa tez kirib kelishiga yordam beradi. Logoritmik mashqlar esa nutq, harakat va musiqani uyg'unlashtirib, psixomotor rivojlanishni rag'batlantiradi. Shu bois qo'shiqlar va topishmoqlarni muntazam qo'llash, logoritmik mashqlarni tizimli tashkil etish nafaqat nutq nuqsonlarini bartaraf etadi, balki bolalarning umumiy emotsional va ijtimoiy rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Mazkur yondashuvlarning ilmiy asoslanganligi ularni maktabgacha ta'lim muassasalarida keng qo'llashni tavsiya etadi. Tarbiyachilar, musiqa rahbarlari va otalar hamkorlikda ishlagan taqdirda natijalar yanada barqaror va samarali bo'ladi. Natijada bola nutqi ravon, lug'at boyligi boy, intonatsiyasi ifodali bo'lgan shaxs sifatida shakllanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Власова, Т. А. (2021). *Музыкотерапия в коррекции речи дошкольников*. Москва: Владос.
2. Пеллингер, Н. В. (2020). *Развитие фонематического слуха у детей средствами музыки*. Санкт-Петербург: Речь.
3. Юсупова, Ш. Р. (2022). "Fortepiano mashg'ulotlari orqali nutq nuqsonlarini bartaraf etishning innovatsion yondashuvlari." *Maktabgacha ta'lim va rivojlanish jurnali*, 3(2), 45–52.
4. Коджаспирова, Г. М., & Коджаспиров, А. Ю. (2020). *Педагогический словарь*. Москва: Академия.

5. Абдуллаева, М. М. (2023). *Logopediyada musiqiy ritm va artikulyatsiya mashqlari tizimi*. Toshkent: Fan va texnologiya.
6. Gordon, E. (2013). *Learning Sequences in Music: Skill, Content, and Patterns*. Chicago: GIA Publications.
7. Гарбузов, В. И. (2021). *Музыкальная психология и педагогика детского возраста*. Санкт-Петербург: Питер.
8. ЮНЕСКО. (2021). *Arts Education for Early Childhood Development*. Paris: UNESCO Publishing.
9. Макарова, Е. Л. (2019). "Музыкально-ритмические упражнения как средство коррекции речевых нарушений." *Дошкольная педагогика*, 8(4), 28–35.
10. Ходжаева, С. Ш. (2024). "Fortepiano asosida nutqiy nafasni shakllantirish metodlari." *Pedagogik mahorat*, 6(1), 15–21.

